

Zdzisław Budzyński¹

Jolanta Kamińska-Kwak²

Austriacki kodeks cywilny jako źródło prawa matrymonialnego w Galicji – przegląd podstawowych regulacji³

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie zasadniczych ustaleń austriackiego kodeksu cywilnego wydanego w 1811 r. przez cesarza Franciszka II dotyczących małżeństwa i zestawienie ich z praktyką matrymonialną w dużym ośrodku miejskim i religijnym, jakim był Przemyśl w okresie władzy austriackiej. Autorzy badają również, które elementy kodeksu cywilnego i w jakim stopniu były stosowane w miejscowej praktyce kancelaryjnej. Starają się ponadto odpowiedzieć na pytanie, czy w badaniach demograficzno-historycznych opartych na dokumentacji metrykalnej można się w pełni opierać na polskich przekładach austriackiego kodeksu cywilnego. Poczynione w toku analizy ustalenia pozwalają stwierdzić, że poza dyskusją pozostaje merytoryczny walor formalny (prawny) polskich przekładów kodeksu. Równocześnie należy zastrzec, że przekłady oryginalnego kodeksu cywilnego z 1911 r. w rzeczywistości były tłumaczeniami oddającymi aktualny dla roku wydania stan prawa cywilnego w Austrii i Galicji. W praktyce badawczej można je zatem czytać, analizując późniejszą dokumentację metrykalną, np. z okresu międzywojennego, ale dla metryk wcześniejszych trzeba się posługiwać oryginalnym kodeksem lub jego równoczesnym przekładem, albo kolejnymi tłumaczeniami.

Słowa kluczowe: austriacki kodeks cywilny, prawo małżeńskie, Franciszek II, Galicja, Przemyśl

¹ Prof. dr hab. Zdzisław Budzyński, Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski, al. T. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, e-mail: tsbudzyn@wp.pl, nr ORCID: 0000-0001-8000-4498.

² Dr hab. Jolanta Kamińska-Kwak, prof. UR, Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski, al. T. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, Rzeszów, e-mail: jolak62@o2.pl, nr ORCID: 0000-0002-5118-8459.

³ Niniejszy artykuł stanowi część przygotowywanej publikacji naukowej pt. *Kresowy przekładaniec. Polsko-ukraińskie związki mieszane w Przemyślu w epoce austriackiej (1784–1918)*, przyjętej do druku w Wydawnictwie UR na 2026 r. Założenia badawcze oraz obecny stan realizacji projektu zostały już przedstawione polskiemu i ukraińskiemu środowisku historycznemu w formie artykułu (Budzyński 2025: 577–595).

The Austrian Civil Code as a Source of Matrimonial Law in Galicia – An Overview of Key Regulations

Abstract

The aim of this article is to present the fundamental provisions of the Austrian Civil Code issued in 1811 by Emperor Francis II concerning marriage, juxtaposed with matrimonial practices in a major urban and religious center such as Przemyśl during the period of Austrian rule. The article also seeks to verify which elements and to what extent the Civil Code were applied in local administrative practice, as well as to assess whether demographic-historical research based on parish records can fully rely on Polish translations of the Austrian Civil Code. The findings of the analysis indicate that the substantive legal value of the Polish translations is beyond dispute. However, it should be noted that the translations of the original 1811 Civil Code were, in fact, renditions reflecting the state of civil law in Austria and Galicia as of the year of publication. Therefore, in research practice, these translations can be used when analyzing later vital records, such as those from the interwar period. For earlier records, however, one must refer either to the original code, its contemporary translation, or subsequent translations.

Keywords: Austrian Civil Code, matrimonial law, Francis II, Galicia, Przemyśl

Wstęp

„W prawie austriackim zasady prawa kanonicznego obowiązywały jako przepisy prawa cywilnego, natomiast prawo kościelne znajdowało się poza ustawą, było uwzględniane jedynie w bardzo niewielkim zakresie, jednakże nie stanowiło ono samodzielnego źródła prawa. Główną formą ślubu w prawie austriackim była forma kościelna. Sądownictwo w sprawach małżeńskich przekazane było sądom świeckim” (Stawecka-Firlej 2013: 76).

Ten trafny osąd austriackiego prawa matrymonialnego, opartego na zasadach oświeconej monarchii habsburskiej i regulowanego według nowoczesnego jak na owe czasy kodeksu cywilnego, rozpoczyna w miarę systematyczny przegląd jego treści. W niniejszej pracy zamierzamy pokrótce przedstawić drogę legislacyjną ustawodawcy austriackiego w zakresie części matrymonialnej prawa cywilnego przed przyjęciem kodeksu cywilnego w 1811 r. przez cesarza Franciszka II, a następnie zreferować zasadnicze jego ustalenia dotyczące małżeństwa, zestawiając je z praktyką matrymonialną stosowaną w dużym ośrodku miejskim i religijnym, jakim był Przemyśl w okresie władzy austriackiej. Naszym zadaniem jest zwerifikowanie, które elementy kodeksu cywilnego i w jakim stopniu były stosowane w tutejszej praktyce kancelaryjnej, a także sprawdzenie, czy w badaniach demograficzno-historycznych opartych na dokumentacji metrykalnej można się w pełni opierać na polskich przekładach austriackiego kodeksu cywilnego.

Prawo cywilne

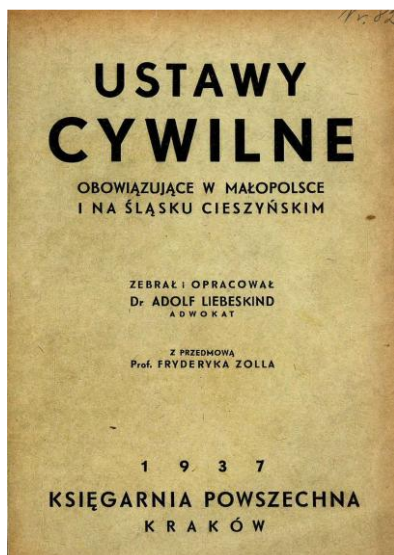
Powszechna księga ustaw cywilnych (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* – *ABGB*), wprowadzona patentem cesarskim 1 czerwca 1811 r. (*Powszechna... 1811*)⁴, w Galicji obowiązująca od początku nowego roku, zawierała zbiór ustaw „określających wzajemne prawa i obowiązki mieszkańców państwa” (*Powszechna... 1811*, § 1). Stanowiła ukoronowanie ponadpięćdziesięcioletnich prac kodyfikacyjnych, których wcześniejszymi etapami były tzw. *Codex Teresianus* (1766), józefiński *Kodeks cywilny* (1786) oraz *Kodeks cywilny zachodniogalicyski* (1797). Osobowe prawo małżeńskie było od początku jedną z najważniejszych regulacji podejmowanych w każdym z wymienionych kodeksów. Osobny patent o małżeństwie powstał w 1783 r. według projektu J.B. Hortena. Zmierzał on w kierunku sekularyzacji prawa małżeńskiego, a wprowadzono go trzy lata później do kodeksu cywilnego. Kodeks józefiński na terenie świeżo przyłączonej do monarchii Galicji Zachodniej zastąpiony został nowym zbiorem praw przygotowanym już za panowania cesarza Franciszka II przez K. Martiniego (1797). On właśnie uważany jest za pierwszy nowoczesny europejski kodeks prawa cywilnego. Stał się też podstawą dalszych prac obejmujących już całą monarchię austriacką. Kierował nimi F.A. Zeiller, który opracował założenia ideowe kodyfikacji, przyjmowanych – jak zapisano – „dla ochrony praw wypływających z natury człowieka”. Jej naczelną zasadą była gwarancja równych praw dla każdego, stosowanych jednakowo wobec wszystkich, bez względu na stan, religię, majątek czy politykę (Moras 2013: 140–141; Pułka 2019: 35–40).

Ogłoszony w 1811 r. pod nazwą *Powszechna księga ustaw cywilnych* kodeks zyskał ogromną popularność dzięki redakcyjnej prostocie i wysokiej użyteczności (Dziadzio 2022: 449–459). Postępowy charakter ABGB wyrażał się na wielu polach, m.in. w ograniczeniu dominacji męża i ojca nad żoną i dziećmi, ustanowieniu wspólnej władzy rodzicielskiej (przy pozostawieniu ojca jako głowy rodziny), przyjęciu legitymizowania statusu dzieci nieślubnych poprzez ślub ich naturalnych rodziców czy, z innej strony, zastosowaniu niektórych przepisów prawa mojżeszowego wobec małżeństw żydowskich (Dziadzio 2022: 460–467).

Austriacki kodeks cywilny okazał się niebywale długowieczną kodyfikacją. Przetrwał nie tylko upadek monarchii austro-węgierskiej w 1918 r., ale później długo jeszcze był używany w Czechosłowacji, Polsce i Jugosławii; jego pozostałości zdezaktualizowały dopiero władze komunistyczne po 1945 r. W ocenie W. Braunedera w samej Austrii obowiązuje dotąd około

⁴ Poza tekstem pierwotnym (*Powszechna... 1811*) korzystano również z późniejszych akademickich wydań, zawierających uzupełnienia i komentarze wydawców, w tym z edycji: *Powszechna... 1875*; *Powszechna... 1894*; *Kodeks... 1918*; *Ustawy... 1937*.

połowy wprowadzonych 1 stycznia 1812 r. przepisów kodeksowych, nieco mniej również w Liechtensteinie (Brauner 2011: 9). Tak długą akceptację kodeksu cywilnego zapewniło wiele czynników, a spośród nich z pewnością starannie dobrany język ustaw. Od początku, jeszcze w środowisku cesarza Józefa II, przyjęto, że ABGB będzie publikowany nie tradycyjnie w łacinie, lecz w języku niemieckim, ale jednocześnie zabiegano o równoległe tłumaczenia na liczne języki krajowe. Polski przekład ukazał się jako jeden z pierwszych, jeszcze przed wejściem kodeksu cywilnego w życie (1810) (tamże: 21). Z czasem w Galicji publikowano kolejne dokładne przekłady polskie kodeksu, a wielu znanych prawników uważało za punkt honoru przygotowanie nie tylko lepszego i oryginalniejszego jego wydania, ale też opatrzenie go najnowszymi aktualizacjami. W efekcie powstawały kilkusetstronicowe dzieła prawnicze w założeniu mające służyć aktualnym potrzebom sądowym i kancelaryjnym. Również w rocznicę drugiego stulecia od zatwierdzenia kodeksu cywilnego ABGB uświetniono powstanie wymienionego historycznego kodeksu kolejnymi publikacjami naukowymi (Brauner 2011: 9).

Il. 1. Okładka przekładu austriackiego kodeksu cywilnego ABGB na język polski, przygotowanego przez adwokata Adolfa Liebeskinda, ze wsparciem profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Fryderyka Zolla (wydanie z 1937 r.)

Prawo o małżeństwie stanowi rozdział II części pierwszej ABGB o prawie osobowym, zamknięty w 92 paragrafach. Istotę małżeństwa przedstawiono we wstępnym paragrafie, opisując go jako „umowę, w której dwie osoby różnej płci oświadczają według przepisów ustawy wolę swoją do zostawania w nierozdzielnej wspólności życiowej (społeczności⁵), do płodzenia dzieci, ich wychowania i do wzajemnej (spólnej) pomocy” (*Powszechna...* 1811, § 44). Dwa kolejne paragrafy dotyczą istoty zaręczyn i skutków odstąpienia od nich; kodeks cywilny z 1811 r. zniósł bowiem prawny obowiązek zawarcia małżeństwa wynikający z innych złożonych wcześniej wzajemnych przyrzeczeń przedślubnych. Przytoczymy go poniżej dosłownie, gdyż miał on w galicyjskiej praktyce matrymo-

⁵ Tego określenia używano we wcześniejszych przekładach.

nialnej fundamentalne znaczenie dla odrzucania roszczeń do zawarcia samego aktu małżeństwa, wnoszonych najczęściej przez porzucone narzeczone. „Z zaręczyn, czyli poprzedniego przyrzeczenia poślubienia się, bez względu na to, wśród jakich okoliczności lub pod jakimi warunkami było złożone lub otrzymane, nie wypływa prawny obowiązek ani do zawarcia małżeństwa, ani do wykonania tego, co umówiono na przypadek odstąpienia” (*Powszechna...* 1811, § 45).

W kolejnym paragrafie (46) sformułowano jednak prawne skutki odstąpienia od zaręczyn. „Prawo żądania wynagrodzenia szkody, która rzeczywiście z odstąpienia wynikła i która może być dowiedziona, służy tylko tej stronie, która nie dała żadnej uzasadnionej przyczyny do odstąpienia”.

Dodajmy w tym miejscu, że w dokumentacji metrykalnej, tyle że nie w oficjalnych aktach ślubu (bo do niego w takiej sytuacji nie dochodziło), lecz w procedurze wstępnej, w fazie zapowiedzi przedślubnych i podpisywania protokołów przedmałżeńskich przemyska kancelaria parafialna wpisywała konkretne świadczenia, ich wysokość i okres trwania, jakie uzyskał „wiarołomny” naręczony. Dotyczyły one przekazywania środków pieniężnych, niekiedy znacznych, ale także rozmaitych usług w rodzaju udzielania zamieszkania, ofiarowania odzieży czy sprzętów lub utrzymania narzeczonego „na swoim garnuszu”, i to czasem przez dłuższy okres.

Zdolność do zawarcia małżeństwa

Zdolność do zawarcia małżeństwa przypisano początkowo każdemu, komu na to przepisy pozwalały (§ 47; „Każdy może zawrzeć małżeństwo, komu ustawowa przeszkoda nie wzbrania tego”). Ta powszechna reguła zarówno wcześniej jak i później była ograniczana przez szczegółowe przepisy administracyjne, które wprowadzały zastrzeżenia dla pewnych kategorii mężczyzn, w tym dla urzędników cywilnych (w roku 1800), urzędników wojskowych (1826), straży skarbowej (1843), wojskowej straży policyjnej (1852), rekrutów powołanych do służby wojskowej (1868, 1870), obywateli austriackich przebywających za granicą (1852) i cudzoziemców przebywających w monarchii (1814) (*Powszechna...* 1894: 44–50).

Zdolności do zawarcia małżeństwa nie mieli formalnie małoletni, „którzy dwudziestego czwartego roku życia swego jeszcze nie skończyli” (ABGB 1811, § 21). Ten wymóg prawny przetrwał I wojnę światową i upadek monarchii austro-węgierskiej. Na ziemiach polskich

zmianę wieku uprawniającego do małżeństwa na 21 lat wprowadzono dopiero w 1919 r.⁶

W przemyskich kancelariach parafialnych przez cały okres austriacki rygorystycznie wymagano, aby kandydaci do małżeństwa mieli ukończone 24 lata. Od tego obowiązku można się było jednak uwolnić, stosując jedną z kilku dopuszczanych przez kodeks możliwości. Często spotykany w obu parafiach katedralnych przemyskich ślub małoletnich lub z udziałem małoletniego § 49 ABGB regulował w ten sposób, że konieczna była w tym przypadku zgoda ślubnego ojca, a gdy ten już nie żył – władzy sądowej. Nieślubni małoletni potrzebowali w takiej sytuacji oświadczenia opiekuna i władzy sądowej (§ 50).

Małżeństwa nie mogły zawrzeć osoby cierpiące na niektóre ciężkie przypadłości (§ 48), władze sądowe mogły też odmówić stosownej zgody, gdy starający się nie mieli niezbędnych dochodów, cierpieli na zaraźliwe choroby lub wady rozwojowe (§ 53). Skazanie na ciężką karę kryminalną jako przeszkoda w zawarciu małżeństwa (§ 61) zostało zniesione w 1867 r. (ABGB 1894: 54–55). Przeszkodą istotną w zawarciu małżeństwa były też wyższe święcenia i śluby zakonne (§ 63). Małżeństwo już zawarte mogło być rozwiązane, gdy mąż po zaślubieniu dowiedział się, że żona jest w ciąży z innym mężczyzną (§ 58); podobnie, gdy któregoś z małżonków było trwale niezdolne do obcowania cielesnego (§ 60). Kodeksowe małżeństwo miało być heteroseksualne i monogamiczne (§ 62)⁷, zawierane tylko w obrębie wiary chrześcijańskiej (§ 64)⁸. Znaczne ograniczenia w zawarciu związku powodowało pokrewieństwo oblubieńców, w linii wstępnej i zstępnej (§ 65), a także powinowactwo w stosunku do krewnych męża lub żony (§ 66). Za przeszkodę uznano też cudzołóstwo popełnione przed zawarciem związku (§ 67, zakaz ten nieco później złagodzono⁹), a także przypadek małżonkobójstwa, nawet w formie planowania przestępstwa (§ 68).

⁶ Zmianę tę wprowadziła dopiero polska ustawa z 21 października 1919 r., ustalając pełnoletniość w byłym zaborze austriackim na 21. rok życia. Informację podaje A. Liebeskind, ABGB 1937, ale w innej części swojego dzieła, w przypisie do § 21 w części pierwszej przekładu kodeksu cywilnego, dotyczącego prawa osobowego. Podobnie A. Stawecka-Firlej (2013: 83), ale jej praca z wyboru autorskiego dotyczy tylko okresu międzywojennego.

⁷ „Mężczyzna z jedną tylko kobietą i kobieta z jednym tylko mężczyzną w tym samym czasie mogą być [sobie] poślubieni. Kto już pozostaje w małżeństwie a chce zawrzeć nowy związek małżeński, dowieść powinien w sposób przez ustawę przepisany, że nastąpił rozwód, tj. zupełne rozwiązanie węzła małżeńskiego” (ABGB 1937: 18).

⁸ „Między chrześcijanami i osobami, które wiary chrześcijańskiej nie wyznają, nie mogą być zawarte ważne małżeństwa” (ABGB 1937: 18).

⁹ Ustalono, że nie ma potrzeby przeprowadzania dowodu sądowego w sprawie grzechu cudzołóstwa, a co najwyżej przyznanie się do winy „wobec władzy politycznej”, niewystarczające było zeznanie przed władzą duchowną (ABGB 1894: 56).

Uwolnienia od przeszkód można było domagać się od rządu krajowego (§ 83–84), a także urzędów obwodowych (§ 85), a z czasem też od władz powiatowych i gminnych (ABGB 1894: 62).

Zawarcie związku małżeńskiego

Zapowiedzi i inne obowiązki przedślubne potraktowano w ABGB jako rygor niezbywalny (§ 69), realizowany w określonym miejscu i czasie, formie i wymiarze. Wskazano dokładnie, że w ogłoszeniu zapowiedzi powinny się znaleźć imiona, nazwiska, miejsca urodzenia, stan i miejsca zamieszkania obojga oblubieńców oraz formuła wezwania świadków mających wiedzę o jakichkolwiek przeszkodach małżeńskich, którzy mieli obowiązek złożyć doniesienie przed celebrazem (§ 70). Zapowiedzi należało ogłosić trzy razy, zawsze w dniu niedzielnym lub świątecznym, w obu parafiach¹⁰ lub parafii i zborze niekatolickim (§ 71), z czasem (1858) dodano informację o miejscu ogłaszania ślubów osób wojskowych (ABGB 1894: 57), co w zmilitaryzowanym Przemysłu miało szczególne znaczenie. Zapowiedzi należało powtórzyć, gdy małżeństwo nie doszło do skutku w ciągu 6 miesięcy (§ 73), a w szczególnych wypadkach starać się o dyspensę od ogłaszania dwóch zapowiedzi (§ 74). Obowiązkiem oblubieńców małoletnich było złożenie oświadczenia w sprawie uzyskania zgody na ślub (§ 75), najlepiej na piśmie, lub przedłożenia właściwej metryki urodzenia (§ 78). W późniejszych latach (1828, 1868) sprecyzowano, które z władz (poza krajowymi) i w jakiej sytuacji (brak wiarygodnej informacji o narodowości i wyznaniu religijnym oblubieńców, ponadto w razie niebezpieczeństwa śmierci) mogą decydować o zwolnieniu z obowiązku składania metryk urodzeń. Kompetencje w tych zakresach zyskały również władze powiatowe (starosta) i gminne (zarząd miasta) (ABGB 1894: 60; Stawecka-Firlej 2013: 79).

Według kodeksu podstawowym dowodem zawarcia małżeństwa była metryka ślubów, wpisywana przez proboszcza „własnoręcznie w przeznaczoną na ten cel szczególnie książkę ślubów. Przy wpisaniu wyrazić należy: imię i nazwisko, wiek, zamieszkanie, tudzież stan małżonków, z dołożeniem czy już poprzednio byli lub nie byli w związkach małżeńskich; imię i nazwisko, tudzież stan ich świadków; niemniej dzień, w którym małżeństwo zawartym zostało; na koniec nazwisko duchownego, przed którym zezwolenie uroczyscie danym było. Prócz tego należy wymienić dokumenty, na zasadzie których zachodzące przeszkody

¹⁰ Także w poprzedniej parafii, jeśli zamieszkanie w parafii, w której miał się odbyć ślub, trwało krócej niż 6 tygodni (§ 72).

usuniętymi zostały” (§ 80). Osobne regulacje dotyczyły małżeństw zawartych poza parafiami obojga oblubieńców (§ 81), małżeństw udzielonych w zastępstwie proboszcza miejsca urodzenia panny młodej (§ 82) (ABGB 1937: 21–22), a nawet małżeństw potajemnych – bez zapowiedzi przedślubnych (§ 87–88) (*Matrimonium conscientiae*, Stawecka-Firlej 2013: 80). Należy odnotować, że późniejsze prawo austriackie poza formą religijną przewidywało też formę cywilną. Ta druga polegała na uroczystym oświadczeniu woli przed starostą, burmistrzem bądź zastępcą w obecności dwóch świadków i protokolanta (Stawecka-Firlej 2013: 81). W przemyskich badaniach metrykalnych nie znaleźliśmy jednak w dostępnej podstawie źródłowej, obejmującej tylko formę religijną małżeństwa (cerkiewną i kościelną) takich przypadków.

Prawa i obowiązki małżonków

Prawa i obowiązki małżonków zasadniczo nie są tu przedmiotem analizy, jednak warto przywołać, jakie z grubsza przywileje i obowiązki nakładał na nich kodeks cywilny. Przede wszystkim zobowiązywał obie strony „do małżeńskiej powinności wierności i przyzwoitego obchodzenia się ze sobą” (§ 90), ustanawiał męża głową rodziny, zarządcą (kierującym) gospodarstwa domowego, ale też zobowiązywał męża „dawać żonie, stosownie do swojego majątku, przyzwoite utrzymanie i bronić ją w każdym przypadku” (§ 91). Z kolei żona przybierała nazwisko męża i „używała praw jego stanu”, była zobowiązana mieszkać z mężem, pomagać mu w gospodarstwie i zatrudnieniu oraz wykonywać jego nakazy (§ 92). Z czasem do listy przywilejów żony dopisano prawo nabywania obywatelstwa męża (1833), przynależności do gminy męża na zasadzie prawa swojszczyzny (1863), również do sądu właściwego dla męża (1852), a pomocniczo też udzielania się w sprawach handlowych, prawnych i politycznych prowadzonych przez męża (ABGB 1894: 65–66).

Kodeks zakazywał małżonkom „rozrywać związek małżeński” (§ 93), ale małżeństwo mogło być unieważnione ze względu na zaistniałe przeszkody, a rozwiązane tylko przez śmierć (§ 94–99, 111–114). Niemożność dopełnienia powinności małżeńskiej nie stanowiła od razu powodu do jego unieważnienia; przypadłość musiała być potwierdzona przez medyków i położne, a nawet wtedy kodeks dawał małżonkom jeszcze rok wspólnego zamieszkania (§ 100–101). Sąd mógł zezwolić małżonkom na rozdział „co do stołu i łoża” (§ 103), wcześniej jednak powinni poddać się mediacji swojego proboszcza (§ 104); ten obowiązek zniesiono w 1868 r. (ABGB 1894: 70–71). Za ważne powody takiego rozdziału

małżeństwa kodeks uznaje cudzołóstwo, przestępstwa kryminalne (zbrodnie), opuszczenie małżonka, „nieporządne życie” (w tym na pierwszym miejscu defraudacja majątku), nastawianie na życie lub zdrowie, dręczenie, trwale wady ciała (§ 109). Rozwód małżonków nie wykluczał powtórnego połączenia się (§ 110, 118), a także zawarcia nowego małżeństwa z innym partnerem, jednak nie z tym, który przyczynił się do rozwodu (§ 119). Także żona rozwiedziona a będąca w ciąży nie mogła przed rozwiązaniem zawierać nowego małżeństwa (§ 120). Rozwiązanie lub unieważnienie małżeństwa powinno być odnotowane w księdze ślubów (§ 121).

Osobne reguły zawierania małżeństw żydowskich austriacki kodeks cywilny zestawia w § 123–136. Dotyczyły one listy przeszkód w pokrewieństwie i powinowactwie (§ 125), ogłaszania zapowiedzi małżeństw żydowskich (§ 126), ceremonii ślubnej (§ 127), prowadzenia właściwej dla kodeksu dokumentacji ślubu (§ 128) i szczególnych okoliczności administracyjnych (§ 129–131) lub dostosowawczych (§ 132). Kodeks ABGB zawiera specyficzne dla świata żydowskiego rozwiązania proceduralne, administracyjne i ceremonialne. Dla przykładu zapowiedzi miały być ogłaszane w trzy kolejne soboty lub dni świąteczne w synagodze lub wspólnym domu modlitwy. Ślubu miał udzielać rabin lub nauczyciel religii (szkolnik) z gminy, do której należało któreś z narzeczonych (panna młoda nie jest tu uprzywilejowana), w obecności dwóch świadków. Dokumentację metrykalną, w takiej samej formie jak przepisanej dla wszystkich, mieli prowadzić celebransi ślubów. W przeciwnej sytuacji groziły im bardzo surowe kary przewidziane w kodeksie karnym (od grzywny, kar cielesnych po usunięcie z urzędu); swoją drogą czyn prowadzący do nieważności małżeństwa za bezprawne udzielenie małżeństwa wbrew ABGB polski kodeks karny w 1932 r. zagroził karą więzienia do lat trzech (ABGB 1937: 34).

Sporo miejsca w kodeksie cywilnym ABGB poświęcono problemowi specyficznego sposobu rozwiązania małżeństwa żydowskiego, przez list rozwodowy męża (§ 133–135). Szczegółowy opis procedury¹¹ wskazuje na odległą historycznie tradycję i zwyczajowy sposób załatwiania problemów małżeńskich. Dodajmy, że procedura rozwodowa nie kończyła się na

¹¹ „Ważnie zawarte małżeństwo Żydów może być rozwiedzione za ich wzajemnym dobrowolnym zezwoleniem przez wręczenie żonie przez męża listu rozwodowego; jednakowoż małżonkowie muszą naprzód zgłosić się w sprawie swojego rozwodu u swojego rabina lub nauczyciela religii, który przy pomocy najbardziej stanowczych przedstawień powinien próbować nakłonić ich do pogodzenia się, i dopiero wtedy, kiedy usiłowanie to nie odniosłoby skutku, powinien im wydać poświadczenie na piśmie, że spełnił nałożony nań obowiązek i że nie udało mu się mimo wszelkich usiłowań odwieść stron od powyższego postanowienia” (ABGB 1937: § 133).

mediacji rabina lub szkolnika, bowiem list rozwodowy musiał być przedstawiony na posiedzeniu właściwego sądu ziemskiego, który uznawał go za ważny lub odrzucał (§ 134). W przypadku cudzołóstwa żony pozew o rozwód mąż wносił bezpośrednio do sądu ziemskiego (potem okręgowego, § 135), natomiast o cudzołóstwie męża kodeks się nie wypowiadał. Interesujące ze względu na funkcjonowanie na Kresach gmin wielokulturowych i małżeństw mieszanych jest postanowienie zawarte w § 136 mówiące, iż „wskutek przejścia jednego małżonka żyda na wiarę chrześcijańską małżeństwo nie rozwiązuje się, ale może być rozwiązane z przyczyn dopiero co wymienionych” (§§ 133–135).

W praktyce obu głównych (katedralnych) parafii przemyskich kwestia ślubów żydowskich (obojsza wyznania izraelickiego) lub z udziałem jednego z partnerów żydowskich była rozwiązywana w taki sam sposób, przez konwersję i przyjęcie na łono Kościoła lub Cerkwi katolickiej. Dodajmy jeszcze, kodeks cywilny z 1811 r. nie rozwiązywał problemu przynależności religijnej potomstwa zrodzonego w małżeństwie mieszanym, zapewne dlatego, że wówczas nie rozróżniał jeszcze obrządków katolickich, traktując je jako wspólną „wiarę katolicką”. Regulacja prawna tej kwestii przyszła dopiero 30 września 1863 r., wraz z dekretem Kongregacji Propagandy Wiary zatwierdzonym przez papieża Piusa IX 6 października tego samego roku. Przyjęto w niej zasadę przynależności dzieci zrodzonych w małżeństwie mieszanym według płci i obrządku swoich rodziców. Inaczej w małżeństwach, w których partnerem zostawał protestant – ten jeszcze przed ślubem zobowiązywał się na piśmie wychowywać swoje potomstwo w religii katolickiej.

Podsumowanie

Przedstawione wyżej ustalenia rzucają nowe światło na wiarygodność i przydatność polskich przekładów austriackiego kodeksu cywilnego ABGB z 1811 r. do badań demograficzno-historycznych obejmujących dawne zasoby dokumentacji metrykalnej. Pozostaje poza dyskusją ich merytoryczny walor formalny (prawny), dzięki któremu cała procedura i dokumentacja metrykalna mogły się oprzeć na jednolitych regułach kodeksowych, sprawdzanych w licznych i częstych kontrolach urzędniczych, a w razie ewentualnych nieścisłości i niedbałości zagrożonych surowymi karami. Dzięki wysokiej dyscyplinie kancelaryjnej i nadzorowi władz państwowych i kościelnych wiarygodność dokumentacji jest wysoka, wystarczająca do podjęcia zaawansowanych badań naukowych.

Co do przekładów oryginalnego kodeksu cywilnego ABGB nie można jednak formułować tak kategorycznych sądów, gdyż w rzeczywi-

stości oddawały one aktualny dla roku wydania stan prawa cywilnego w Austrii i Galicji, były więc bardzo pomocne jako podręczniki prawa w codziennej praktyce sądowej, adwokackiej czy doradczej. Wspomniany wyżej przypadek zmiany obowiązującego wieku umożliwiającego dopuszczenie do ślubu z 24 na 21 lat, zapisanej w nowym wydaniu, zaktualizowanym przez Liebenskinda-Zolla, a także wiele podobnych przykładów pokazuje, czym były te popisy wysokiej erudycji prawniczej. W praktyce badawczej można je czytać, analizując późniejszą dokumentację metrykalną, np. z okresu międzywojennego, ale dla metryk wcześniejszych trzeba się posiłkować oryginalnym kodeksem lub jego równoczesnym przekładem, bądź kolejnymi tłumaczeniami.

Bibliografia

- [ABGB 1875] *Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej: z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami*, 1875, oprac. M. Zatorski i F. Kasperek, profesorzy Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cieszyn.
- [ABGB 1894] *Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej: z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami*, 1894, oprac. M. Zatorski i F. Kasperek, profesorzy Uniwersytetu Jagiellońskiego, wyd. 3, Cieszyn.
- [ABGB 1918] *Kodeks cywilny obowiązujący w Austrii od 1. stycznia 1812 r. z uwzględnieniem wszystkich zmian i uzupełnieniem łącznie z trzema nowelami*, 1918, wyd. F. Koneczny, Lwów.
- [ABGB 1937] *Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim*, 1937, zebrał i opracował dr L. A. Liebeskind, z przedmową prof. F. Zolla, Kraków 1937.
- Brauneder W., 2011, *Trwałość pewnej kodyfikacji: 200 lat austriackiego kodeksu cywilnego ABGB*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXIII, z. 2.
- Budzyński Z., 2025, *Kresowy przekładaniec. Polsko-ukraińskie związki mieszane w Przemysłu w świetle dokumentacji metrykalnej z okresu zaboru austriackiego* [w:] *Historia. Wspólne dziedzictwo. Archiwistyka*, red. J. Krochmal, Warszawa.
- Dziedzic A., 2022, *Powstanie austriackiego kodeksu cywilnego ABGB i jego twórca*, „Prawo i Więzy”, nr 4 (42).
- Glosariusz ABGB, *Austriacki Kodeks Cywilny / Glossar des ABGB, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, 2014, red. J. Olszewski, Rzeszów.
- Moras M., 2013, *Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. XVI.
- Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej*, cz. 1, 1811, Wiedeń.
- Pułka A. i in., 2019, *Franz Anton Felix (von) Zeiller*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, t. XXVIII, z. 1.
- Stawecka-Firlej A., 2013, *Mażeńskie prawo osobowe ustawodawstw poroźbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 3483, Prawo CCCXV/2.